

Upptecknaren

Nytt från Folklivsarkivet

Nr 5 Februari 2007

Redaktörer: Charlotte Hagström och Göran Sjögård
Layout: Göran Sjögård
Folklivsarkivet Lund 2007
ISSN 1652-5086

LUNDS UNIVERSITET

Folklivsarkivet, Finngatan 8 223 62 Lund
Telefon 046-222 4373

Innehåll

- 3 Förord
Göran Sjögård
- 4 Träd och tankar
Carina Sjöholm
- 11 Träd i praktiken
Olof Hall
- 16 Arkiverade livshögtider
Charlotte Hagström
- 22 Digitalisering av folkmusiksamlingen på
Folklivsarkivet
Patrik Sandgren
- 25 De osynligas berättelse - arkiven som källa
Anja Petersen
- 30 Fiske i mägergravar och andra småvatten
Göran Sjögård

Förord

Göran Sjögård

I detta nummer skriver Carina Sjöholm och Olof Hall om vårt trädprojekt som presenterades i förra numret. Charlotte Hagström skriver om ett forskningsprojekt om livets högtider som bedrevs av en forskargrupp där hon ingick. Patrik Sandgren berättar om vad som pågår i Skånes musiksamling. Anja Petersen berättar om arkiverade levnadsöden i sitt avhandlingsarbete. Själv presenterar jag ett särskilt fiske som dokumenterats i våra samlingar.

TVå frågelistor har sänts ut sedan förra numret. Det är Luf 221. *På kyrkogården*. Den är ett samarbete med Lennart Börnfors som i förra numret berättade om fotograf Martin Svensson. Frågelistan anknyter till en viktig motivgrupp i denna fotosamling. Luf 222. *Kärlek* är ett samarbete med *Nordiska museet* som liksom vi har en stab med fasta meddelare.

Folklivsarkivet deltog i *Arkivens dag* den 11 november 2006 tillsammans med andra Lundaarkiv på *Arkivcentrum Syd* i Lund. Årets tema var *Mat och dryck*. Vi hade ordnat en utställning med exempel ur våra samlingar på handskrivna recept, en snapsvisa och bilder ur Mandelgrenska samlingen. Charlotte Hagström berättade om det nutida julbordets maträtter och Håkan Jönsson om *Kokboken som samhällsspegel*.

Patrik Sandgren har omarbetat musiksamlingens hemsida och lagt ut tio stycken ringsignaler för mobiltelefoner som han framställt från inspelningar av skånsk folkmusik.

Ann-Kristin Karlsson som studerar etnologi praktiserade hos oss mellan den 13/11 och den 18/12. Hon fick arbeta med registrering av arkivmaterial och konstruerade en frågelistas om arbetsresor. Med denna utförde hon några bandade intervjuer och skrev ut dem.

Lagom till julen presenterades boken *Nu gör vi jul igen*. Den är utgiven av *Institutet för språk och folkminnen* i samarbete med Folklivsarkivet. I boken ingår fyrtiotvå etnologiska uppsatser om den nutida julen som illustrerats med nytagna bilder.

Den 14 oktober 2006 deltog vi i Skånes hembygdsförbunds bokmessa, *Böcker om Skåne* i Hässleholms Kulturhus. I detta sammanhang presenterade jag Folklivsarkivet med ett föredrag.

Träd och tankar

Carina Sjöholm

Träd engagerar och väcker känslor. Det är en av slutsatserna jag kan dra efter att ha tagit del av svaren på frågelistan LUF 218 *Träd*. Frågelistsvaren är en del i det dokumentationsprojekt som Folklivsarkivet genomfört, delvis finansierat av medel från Region Skåne, tillsammans med Parkkontoret, Helsingborgs stad, och Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp.

Folklivsarkivets frågelista resulterade i 77 svar. Den frågelista som sändes till trädgivarna i Helsingborg, och som Charlotte Hagström berättade om i förra numret av *Upptecknaren*, var delvis annorlunda utformad och betydligt kortare. 52 svar personer svarade genom att sända in sina berättelser om varför de låtit plantera ett träd i Helsingborg. Vissa av dessa liknade svaren på Folklivsarkivets frågelista och handlade om olika aspekter av träd, inte enbart planteringen av det ”egna” trädet i Helsingborg. Andra skiljde sig betydligt från dessa. Förutom skrivna berättelser bifogades fotografier, dikter och en akvarellmålning.

För att kunna sälla i det rikliga materialet valde vi att betona olika områden som vi fann särskilt intressanta och som skulle kunna vara angelägna för vidare forskning. Människors förhållande till träd inser vi kan studeras ur många olika aspekter. Det är uppenbart att träd är symboliskt laddade och att de i stor utsträckning talar till våra känslor och ingår i såväl enskilda liv som i flera olika kollektivs minnen. Träd har en förmåga att överskrida tider och faser som få andra ting eller företeelser har. Hur de hanteras och hur man talar om dem säger också mycket om den tid i vilken de planteras, sköts eller avverkas. De ger onekligen upphov till liv, mening och aktivitet. Träd är helt enkelt bra att tänka med har vi upptäckt. Här kommer jag kort att berätta om några generella drag och kort citera ur frågelistmaterialet.

Träd och tid

Träd är ständigt föränderliga – över tid, men också mellan säsonger. De har en sammansatt och meningsladdad betydelse och så upplevs många enskilda träd men också planteringar. Det som för den ene är grönt,

buskigt och insynsskyddande kan för den andre te sig mörkt, svårge-nomträngligt och hotfullt. Gröna miljöer och inslag uppskattas av städernas invånare, det framgår klart av det insamlade materialet. Det är avkopplande att vandra i parker, behagligt att sitta i skuggan av stora träd varma sommardagar och tilltalande att kunna följa årstidernas växlingar i naturen även om man bor i en större tätort. Att träd faktiskt hjälper till att minska luftföroreningar och skapar en friskare miljö är många av meddelarna väl medvetna om.

Såväl på en individuell som en samhällelig nivå framstår alltså gröna städer som önskvärda. Även om budgeten för parkskötsel och liknande i många kommuner idag är snävare än för 10-15 år sedan, framstår det som självklart att denna verksamhet är viktig. En stad utan grönska ter sig steril och karg. Samtidigt upplever många mycken grönska, främst i form av tätt buskage, som hotande och skrämmande. Träd på såväl offentliga platser som i privata trädgårdar bidrar till att göra den urbana miljön trivsamt och tryggt. Det är snarare vissa buskar och buskage som påtalas som bidragande orsaker till känslan av otrygghet och att en del känner oro och olust då de rör sig i den offentliga miljön, dagtid såväl som nattetid. Upplevelser av risker, hot och trygghet kan också handla om träden i sig. Stora, gamla träd beskrivs i frågelistsvaren och berättelserna ofta som imponerande, mäktiga och aktningvärda. En av dem som lät plantera ett träd i Helsingborg skriver till exempel att ”Ju äldre jag blivit har respekten för gamla träd vuxit, tänk om de kunnat tala! Vad mycket de hade att berätta!”. Men just storleken och åldern på ett träd kan också medföra problem. Flera berättar hur de varit tvungna att fälla träd som vuxit sig för stora och kommit att utgöra en fara för både byggnader och människor.

Flera av dem som besvarat Folklivsarkivets frågelista bor i det område av Småland som drabbades av stormen Gudrun. Gudrun, liksom stormarna 1969 och 1978, har satt spår såväl i naturen som i människors minnen. En av dem som drabbades mycket hårt ger i sitt frågelistsvar uttryck för det som också många andra informanter upplevt i samband med betydligt mindre omfattande stormar: starka känslor och en djupt känd saknad efter träd och miljöer som inte längre finns.

Nyplanterat träd på skolgård i Helsingborg. Foto: Charlotte Hagström.

Träd och tecken

I svaren på Folklivsarkivets frågelista finns många bekräftelser på hur träd skapar mening. Många berättar om särskilda träd och personliga förhållanden till träd. Minnen, upplevelser och känslor knyts till enskilda träd eller specifika arter. Frågelistans rubriker som ”Att plantera ett träd” och ”Träd jag minns” väcker tankar och hågkomster. Ett återkommande tema

i dessa berättelser rör tillhörighet på olika sätt. Det kan vara tillhörighet till en plats, där trädet symboliserar hembygd, rötter, ursprung. Det kan vara tillhörighet till en familj, där trädet står för samhörighet, barndom, gemenskap. Det kan vara tillhörighet i ett brett perspektiv, där trädet står för samhörighet med en grupp, en miljö eller kanske hela mänskligheten. Att fälla en sjuk alm eller en björk som vuxit sig för hög kan i det perspektivet innebära att det är mycket mer än bara trädet i sig som upplevs gå förlorat. I flera berättelser blir det tydligt hur vissa träd står för något mycket mer än bara växtlighet. De blir en symbol för tillhörighet och ursprung, en länk mellan det förflutna och nuet. Det är många som beskriver känslor av tomhet och saknad efter att de känt sig tvingade att fälla ett träd av säkerhetsskäl, för att det hotat en byggnad eller för att det varit gammalt eller sjukt. Ett återkommande tema i frågelistsvaren är också träd som lekplatser och ställen dit man i barndomen kunde dra sig tillbaka för att få vara ifred.

Att ha en relation till träd man själv planterat, antingen som frö eller som planta, är vanligt. I och genom trädet knyts nu och då samman liksom platser och människor. En kvinna berättar hur hennes far, då han första gången kom och hälsade på i hennes och makens nya hem, hade med sig ”ett litet valnötsträd i en kruka. Han hade tagit en nöt från vårt valnötsträd i Hököpinge och nu fick jag det till min trädgård. Det står nu mitt på gräsmattan och är mycket stort”. Berättelserna speglar hur människor ser och förhåller sig till historien, men också hur de vill påverka och forma historieskrivningen. Att få se ett träd växa och följa dess livscykel kan tolkas som ett sätt att skapa en känsla av att ingå i ett sammanhang. En man skriver att han tog över barndomshemmet och därmed skötseln av fruktträden och berättar att ”Med åren blev jag alltmer förtrogen med de olika trädindividerna och lärde känna vart och ettts karaktär och behov av ans och vård”. Träden framstår här som personligheter, något som återkommer i andra berättelser.

Träd och tvister

Träd kan ge fart åt drömmarna men också leda till regelrätta tvister. Hur vi förhåller oss till naturen och landskapet har varit olika i olika tider. Att se på natur både som något att tukta och en vildhet att bejaka har en lång förhistoria. Många berättar om vilka laddningar trädplantering och organisering av olika trädgårdsrum har och skapar. Hur ser till exempel

trädgårdsplanerarens bild av en ändamålsenlig och ”bra” plats ut i jämförelse med vägplanerarens? Vi har under projektet också samlat en del mediamaterial och en hel del av det handlar om vad vi kallar för ”träd och tvister”. Både det materialet och frågelistmaterialet visar att en stor del av diskussionen kring det gröna rummet är normativ. Får en trädgård eller en plantering se ut hur som helst?

Materiella aspekter på träd och de många funktioner träd kan ha, både medan de lever och sedan de avverkats, synliggörs också i materialet. Föremål tillverkade av speciella träd eller träslag tillskrivs i många av berättelserna ett stort värde och träd används ofta som gåvor.

Återkommande är också de kategoriseringar som görs av olika slags träd. Dessa är emellertid inte alltid desamma och betyder inte samma sak för alla. En vanlig uppdelning då man beskriver sitt förhållande till träd är till exempel mellan barr- och lövträd. Vilka träd man tycker om respektive inte tycker om verkar i stor utsträckning bero på var man vuxit upp. Granar är mörka och dystra, skymmer horisonten och blir närmast skrämmande när de står för många på ett ställe menar en del. En man bosatt i Skåne skriver till exempel: ”Jag tycker sämst om granskog, mörk och dyster på något vis”. Andra upplever det tvärtom och tycker att granar är trygga och inger lugn, ramar in och skapar lä.

Samma träd skapar olika känslor och olika mening beroende på vem som tillfrågas. Andra kategoriseringar är höga och låga träd, bra och dåliga klätterträd, bruksträd och prydnadsträd, vackra träd och fula träd. Genom att läsa frågelistsvaren med olika ”glasögon” framträder nya perspektiv. Ett sådant är hur betydelsefullt det är att trädens utseende förändras med årstiderna.

Frukträd förekommer i riklig mängd i berättelserna och framstår som närmast självklara inslag i trädgården. Förutom speciella klätterträd är det ofta fruktträd det berättas om i samband med träd man minns från barndomen. Ett skäl kan vara att de talar till och erfars med samtliga sinnen. Minnena handlar om såväl hur de såg ut och kändes som om hur blommorna doftade och löven susade. Till det kommer minnena av hur äpplena, päronen, plommonen eller körsbären smakade. Trädet kan bli en symbol för en svunnen tid till vilken känslor av gemenskap och tillhörighet knyts.

Äppelträd i Tomelilla. Foto: Carina Sjöholm.

Träd och tillhörighet

I många berättelser skildras hur ett träd planterats för att bli ett minne över en person eller en händelse. Oftast handlar det om födelse och död, om livets början och dess slut. Det är tillfallen som närmast kräver någon form av rituell markering och till vilka det finns en mängd religiösa och kulturella symboler och handlingar knutna.

I och genom träd uttrycks och upplevs känslor av tillhörighet, sammanhang och gemenskap. Det handlar ofta om särskilda träd, som under någon fas av livet och i något särskilt sammanhang haft en speciell betydelse. Träd väcker känslor, till träd knyts minnen. Ett träd kan fungera som minnesmärke. Men även om ett träd planteras som ett minnesmärke, så måste det inte självklart uppfattas som en symbol. I vissa fall är träd ett minerat område med starka värdeladdningar, ibland är ett träd ”bara” helt enkelt ett träd, något värdeneutralt. Träd används också i symbolisk betydelse när man talar om rötter och släktträd, om växande och så vidare. En stor del av metaforiken kopplas samman med människor vilket gör träd till ytterst lämpliga minnesmärken över nära och kära. Utifrån träd kan människor berätta om såväl dåtid som nutid och framtid.

I svaren finns många berättelser om föremål tillverkade av trä och den betydelse berättaren tillmäter dem. Det är föremål gjorda av en speciell person, av ett speciellt träd eller av ett speciellt träslag. ”För många år sedan fick jag en ordförandeklubba i present” skriver en man och fortsätter: ”Ordförande i byggnadsnämnden hade själv svarvat skafvet av virke från en björk och klubban av gullregnsträd, som båda vuxit på hans föräldragård vid stranden av Torne älv. Det är den särklassigt finaste gåva jag någonsin fått.”

Svarvade skålar av trä. Foto: Olof Hall.

Flera berättelser handlar om föremål som tillverkats av ett visst träd som man tvingats fälla och det är påtagligt hur känslomässigt betydelsefulla dessa föremål är. Föremålen bär på en mening bortom sin funktion: en skål är inte bara en skål utan en skål gjord av ett träd till vilket minnen och upplevelser är knutna. I och genom föremålet lever trädet vidare och skapar tillhörighet

* * *

Det vi som kulturforskare betonar är bruket av träd, hur de fungerar i en daglig kontext och hur detta illustreras i vårt material. Det är uppenbart att träd är symboliskt laddade. Träd väcker många känslor och sänder ut många budskap. Runt om dem pågår ständiga förhandlingar om deras roll, betydelse och mening. Det innebär att samtidigt som dokumentationen handlat om människors förhållande till träd, har träden och berättelserna om dem också fungerat som analysinstrument för kulturella processer.

Träd i praktiken

Olof Hall

Projektet *Människor och träd* lät inte speciellt lockande första gången jag hörde talas om det. Det är ett projekt som drivs av Folklivsarkivet, främst Charlotte Hagström och Carina Sjöholm. Mitt ringa intresse hade sin grund i att jag tänkte att hur märkvärdigt kan egentligen människors relation till träd vara? Min erfarenhet av folks relation till träd var att man klättrade i dem som barn, blev trädkramare i tonåren och kanske sågade ner ett som vuxen. Innan jag bestämde mig fick jag några papper om projektet att ta med hem och läsa, efter att ha gått igenom materialet hade intresset växt. Det här var ett ovanligt men intressant ämne för mig och det kunde jag inte säga nej till. Reaktionen från min familj och vänner var varken positiv eller negativ utan snarare hånfulla kommentarer och frågor med tveksam nyfikenhet bakom. När de sedan frågade hur det gick på praktiken svarade jag inte.

Min första uppgift blev att gå igenom svaren som Charlotte hade fått in från en frågelista som skickats till trädgivare i Helsingborg. Jag skulle lära känna materialet, strukturera det och göra en innehållsförteckning utifrån de teman som ofta återkom i svaren: ålder, dikter (vilket många hade med), donerat pengar till Afrika eller Sydamerika, fått/gett träd, osv. Därefter skulle jag gå igenom svaren från Folkklivarkivets frågelista och skriva en kort sammanfattning av varje svar.

Många av dem som svarat var äldre personer, oftast över 50 år, i några enstaka fall var de under 40. Jag fick följa med på deras ”resor” allt i från nutid till 1920-talet och ta del av personernas känslor, tankar och minnen om träd. Det kunde vara berättelser om vårdträd som tagits om hand i generationer, människor som planterat ett träd till minne av sin avlidna släkting/vän, familjer som förlorat träd efter stormen Gudruns härjningar, diverse trädbråk med grannen. Förståelsen för personernas relationer till träd blev större under läsandets gång, och jag började omedvetet tänka på min egen relation till de träd som fanns när jag växte upp.

Intervjuer

Charlotte tyckte att det kunde vara bra att ha två uppgifter att syssla med, att bara sitta med svaren kunde vara ganska tröttsamt efter ett tag. Hon föreslog att jag skulle göra några intervjuer. Etnologstudenterna skulle i slutet av april göra sin fältvecka i Landskrona. Fältveckan är ett obligatoriskt inslag under andra terminens studier i etnologi. Studenter och lärare ”flyttar” då till en plats där studierna genomförs, temat är olika från termin till termin och denna gång var det sopor. Tanken var att jag skulle följa med dit under en dag men tänka ”träd” i stället för ”sopor”, som hon uttryckte det. Innan de åkte iväg höll den ansvarige läraren, Magnus Wikdahl, en föreläsning om hur man genomför en intervju, vad man ska tänka på, hur man skriver ut den och så vidare. Lynn Åkesson, ansvarig för projektet, pendlade dagligen med bil från Lund till Landskrona och det var inga problem att åka med. Förutom att intervjuas skulle jag även fotografera träd runt om i staden: citadellet, koloniområdet, stadsparken med mera. När studenterna hade sitt möte med Lynn bokade jag en intervju. Jag fick besked att jag skulle återkomma dagen efter och prata med kommunens trädingenjör. Efter att Lynn släppt av mig i

centrum ägnade jag resten av dagen till att fotografera, och åkte tillbaka följande dag och genomförde intervjun.

Intervjun med trädingenjören var den första jag överhuvudtaget gjort och jag var mycket nervös innan jag kom till Parkkontoret, men det släppte när samtalet kom i gång. Detta skulle sedan skrivas ut ord för ord. Intervjun var ungefär 30 minuter lång och borde inte ta särskilt lång tid att skriva ut, högst någon timme trodde jag. Det tog två arbetsdagar. Jag och Charlotte pratade om att det vore bra att inte intervjuas enbart trädingenjörer utan också arkitekter och andra kommunala grupper som sysslar med träd. Idén till detta kom när jag pratade med trädingenjören i Landskrona. Jag ställde några frågor om trädbudget och han sa att det var nog bäst om jag pratade med deras stadsarkitekt, eftersom han i detta fallet hade större inblick i ekonomin.

Centrala Landskrona. Foto: Olof Hall.

Jag föreslog Eslövs kommun för att jag är uppvuxen där och känner till lite grand om hur almsjukan drabbat kommunen. Att få tag på någon trädbehörig person var inte det lättaste, antingen var de på möte eller hade de gått hem för dagen. Det slutade med att bokningen skedde via e-mail, den enda som svarade var en person på Miljö och samhäll. Väl i Eslöv visade sig att det inte var en person jag skulle tala med utan

tre, och att det var helt fel kommunal enhet att fråga om träd enligt dem själva. De sysslade inte med träd utan gjorde enbart rekommendationer varför man inte skulle fälla träd. Frågorna jag hade med mig passade inte in utan jag fick förlita mig på improvisation. De påpekade också ett flertal gånger att det inte var rätt enhet att prata med utan hänvisade till en trädingenjör på Gatu- och parkenheten och en landskapsarkitekt.

Jag hade tidigare skickat mail till trädingenjören och landskapsarkitekten i Eslöv. Den förste svarade nästan omedelbart på sitt mail och vi kom överens om en tid några dagar framåt. Intervjubokningen med den senare gick också utan problem. Efter intervjun med denna trädingenjör hade jag fått en intressant bild av två trädingenjörers arbetsuppgifter. Båda hade stort inflytande över allt som rör träd i kommunen: ersonsågning, plantering, inköp, utformning av alléer, mm. Intervjun med landskapsarkitekten blev en katastrof då jag omedvetet tryckte på "play" istället för "rec" på bandspelaren, vilket jag först märkte efter en timme. Hon visade foton på träd i olika områden runt om i Eslöv, som hon hade tagit inför intervjun för att jag skulle få en bättre bild av det hon pratade om.

Den sista intervjun jag genomförde var med min egen pappa, som är snickare till yrket. Jag hade tidigare nämnt för Charlotte och Carina att min pappa var snickare och under en lång period sysslade han en hel del med träsnidning. Vi tyckte därför att han vore en perfekt person att intervjua.

Observationer och exkursioner

Något som Charlotte och jag också hade diskuterat var träd på kyrkogårdar. Eftersom det är en speciell plats där man måste tänka på vilka träd man planterar och var man planterar, kunde det vara intressant för oss att jämföra olika kyrkogårdar. Jag hade aldrig besökt Norra kyrkogården i Lund så Charlotte föreslog att vi kunde gå dit och titta, vi gick runt och fotograferade och pratade lite med några anställda. Några dagar senare besökte jag en av Hörbys kyrkogårdar. Att det blev just den var mest en slump.

I Lund har kommunen sågat ner många almar och runt om i staden ser man nermalda stubbar och nyplanterade träd. Under en eftermiddag körde jag ner till Stadsparken för att se om där fanns några döda, halvdöda eller ersonsågade träd. Förmodligen var jag alldeles för sent ute,

då det enda jag hittade var en hög uppsågade träd och några döda grenar i träden lite varstans.

Stadsparken i Lund. Foto: Olof Hall.

Att läsa om alla träd i frågelistsvaren gav en liten bild av hur det såg ut. För att få helheten tog vi (jag, Charlotte och Carina) en studiedag i Helsingborg för att se på träden vi läst om. Vi blev guidade av en person från Helsingborgs kommuns tekniska förvaltning. När vi åkte runt och tittade på träden rullades alla berättelserna från trädgivarna upp i minnet. Det var intressant att gå omkring och känna till bakgrunden till träden, och man undrade om någon av alla de personer som passerade dem dagligen också kände till berättelserna?

Bjärnums hembygdsmuseum frågade om vi ville komma dit och titta, vilket vi inte hade något emot. Detta passade perfekt som avslutning på projektet för min del. Hembygdsmuseet är känt bland annat för sina 36 stolar i 34 olika trädslag, näverskålar och en gammal verkstad. När vi kom dit fick vi höra lite om stolarna av en person som varit med och tillverkat dem, efter det bjöds det på kaffe och bullar. Efter fiket gick vi ut och kollade på den gamla verkstaden som låg i ett annat hus. Där fanns gamla svarvar, bandsågar, en mycket gammal mangel, och ett dusintal verktyg av alla de slag. Samma person som berättade om stolarna

guidade oss i verkstaden, där vi fick en trevlig visning. När vi var färdiga med verkstaden hade vi blivit nyfikna på alla föremål som fanns i huvudbyggnaden. Där fanns bland annat en miniatyrmodell av Bjärnum och gamla priser och foton som berättade om bygdens idrottshistoria. Efter rundvandringen lämnade vi Bjärnum och satte kurs mot Lund. Besöket satte punkt för min praktik på Folklivsarkivet.

Arkiverade livshögtider

Charlotte Hagström

I juni 2002 sände Folklivsarkivet ut frågelistan LUF 209 *Livets högtider*. Den var ett led i materialinsamlingen för projektet *Ritualernas marknad. En etnologisk studie av livscykelrit och upplevelseindustri* som beviljats forskningsanslag från Vetenskapsrådet. Det har drivits av Lynn Åkesson, Karin Salomonsson och Charlotte Hagström. Även etnologen och fotografen Susanne Ewert har arbetat i projektet.

Barndop, bröllop och begravning

Projektets huvudsyfte var att analysera ritualernas marknad i begreppets dubbla betydelse: ritualer som kulturell grundbult och ritualer som affärsidé. I början av 2000-talet finns ett påtagligt intresse för ritualisering av livscykelns övergångsfaser samtidigt som det finns en kommersiell marknad för ritualer. Det senare märks inte minst i den uppsjö av specialtidningar, mässor, handböcker och specialiserade nischföretag som marknadsför produkter och hela ritualpaket. Avsikten med projektet var, som det står i projektansökan, ”att initiera en forskningsplattform kring ritual som kulturellt distinktionsredskap i den nya ekonomin”.

De flesta vuxna människor i dagens Sverige har erfarenhet av många olika ritualer knutna till livscykelns, såväl som deltagare som åskådare: dop och bröllop, konfirmation och examina, skolavslutningar och begravningar, födelsedagar och avtackningar. Till det kommer kanske barnvålsignelser, prästvigningar, förlovningar, doktorspromoveringar och andra ritualer.

I samband med arbetet med att formulera en projektansökan blev det dock tydligt att Folklivsarkivets samlingar rymde förhållandevis lite kring hur dessa ritualer är utformade och upplevs idag. Där fanns en mängd uppteckningar om folktro kring barndop, beskrivningar av bröllopskalas och skildringar av olika former av begravningsmajning, det vill säga hur man med företrädesvis granris smyckade gårdsplanen eller vägen inför en begravning. Det mesta gällde äldre tider och var ofta korta berättelser om ”hur man gjorde förr”, som följande uppteckning gjord i Småland kring 1930:

För att skydda odöpta barn från bortbytingar, skall man icke låta elden slockna, samt lägga en sax (stål) och en psalmbok i vaggan. Förr användes en röd svepe till att linda barnet, när det skulle döpas. Gudmodern lade vitlök och en vit penning på barnets bröst, för att skydda det mot bortbyting” (M 2904).

Om alla verkligen gjorde detta varje gång ett barn föddes får vi inte veta liksom inte heller om människor i allmänhet faktiskt trodde att barn kunde bli bortbytta. Kanske var det allmänt känt att det var så här man ”skulle” göra men inget man faktiskt praktiserade eller ens trodde på? Vidare råder stor osäkerhet om vad ”förr” innebär – är det för tjugo år sedan, femtio år eller hundra?

Genomgången av vad som fanns och inte fanns i Folklivsarkivet ledde till beslutet att utforma en frågelista kring ämnet livets högtider med fokus på dagens situation. Vilka livsritualer ses som viktiga idag, av vem och varför? Hur är de utformade, vem deltar och vad betyder de?

Projektet kom att centreras kring tre livsritualer: barndop, bröllop och begravningar. Ett skäl till detta är att samtliga är ”stora” ritualer med lång tradition och stor kulturell betydelse. Någon form av rituell markering av livets början och livets slut, liksom av föreningen av två individer, har gjorts och görs i de flesta samhällen. Det är också fråga om tre ritualer som på ett annat sätt än andra livscykelritualer involverar och har stor betydelse även för andra än den eller de individer som står i centrum. Barndop och begravning arrangeras av någon annan. Bröllop innebär inte bara att två personer förenas utan också två familjer och släkter. Kring samtliga finns många föreställningar om hur det ”ska” vara, en liturgisk ordning och en officiant som genomför ritualen. Men samti-

dig finns det utrymme för egna åsikter om hur de ska utformas och det som i förstone kan tyckas vara gammaldags och oföränderligt är kanske inte fullt så traditionellt och ålderdomligt.

Ett annat skäl är att dessa tre ritualer på olika sätt anknyter till det projektdeltagarna tidigare och i andra sammanhang arbetat med. Charlotte Hagströms forskning har bland annat handlat om barnafödande och namngivning. I samband med forskningsförberedelserna för ritualprojektet arbetade hon med ett projekt som resulterade i boken *Man är vad man heter. Namn och identitet* (2006) och barndop, tillsammans med andra ritualer i samband med barnets födelse, framstod som ett naturligt val att arbeta vidare med.

Karin Salomonsson har i sin forskning intresserat sig bland annat för konsumtion och upplevelseekonomi och arbetat med mötet mellan tjänsteutövare och kunder/klienter. I artiklar som ”Kompetensindustrin. Rekrytering, personalutveckling och karriärplanering” (2003) och ”En minnesvärd måltid” (2005) diskuterar hon dessa teman. Bröllop, med fokus på professionella serviceutövare som bröllopskoordinatörer, florister och frisörer, blev ett sätt att kombinera detta med livscykelritualer.

Lynn Åkesson har tidigare arbetat bland annat med frågor kring genetik och genteknik samt projekt som rör kropp, samhälle och identitet. 1997 publicerade hon boken *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Att inrikta arbetet med livscykelritualer på begravning blev ett sätt att ytterligare utveckla detta tema.

Livets högtider

Frågelistan *Livets högtider* formulerades på ett tidigt stadium då arbetet med projektet just inleddes. Den sändes ut i juni 2002 och 68 svar inkom. Såväl frågorna som svaren har sedan legat till grund för flera artiklar, föredrag och konferensinlägg som projektdeltagarna presenterat. Våren 2005 medverkade till exempel alla i ett temanummer av *Kulturella perspektiv. Svensk etnologisk tidskrift* (2005:2) tillsammans med etnologer och företagsekonomer från Göteborg som arbetar med närliggande ämnen.

Arbeta med frågelistor kan man göra på många sätt. Ibland kan ett enda svar sätta igång tankarna och bilda utgångspunkt för en längre text. En särskilt detaljerad och reflekterande beskrivning av till exempel ett bröllop kan bli det material som behövs för att illustrera en teoretisk diskussion eller för att konkretisera abstrakta resonemang. Ibland bildar

hela materialet i form av samtliga frågelistsvar utgångspunkten. Genom att läsa en mängd berättelser och tankar kring samma ämne utkristalliserar sig mönster och teman som återkommer på olika sätt i de flesta svar och därför framstår som särskilt centrala.

Visning av bröllopsklänningar. Foto: Susanne Ewert.

Andra gånger kan två, tre svar fungera som såväl illustrationer som kontraster för att de som skrivit dem har mycket olika minnen och åsikter. Det finns sällan entydiga svar på de frågor som etnologer intresserar sig för och berättelserna, där olika erfarenheter lyfts fram, kan då vara ett sätt att pröva olika tolkningar och perspektiv.

Bland svaren på *Livets högtider* finns såväl korta som långa berättelser. Vissa har valt att berätta om samtliga de tre livsritualer projektet fokuserar liksom om någon ytterligare ritual som efterfrågas under rubriken "Andra livshögtider". Andra har valt att berätta utförligt om *en* ritual. I flertalet svar ligger fokus på ritualer som man deltagit i under senare år men en del har valt att kontrastera dessa upplevelser med minnen från tidigare erfarenheter. En kvinna väljer till exempel att redogöra för och jämföra sin dotters bröllop med sitt eget som hölls 25 år tidigare. Andra jämför begravningar de nyligen deltagit vid med sådana de minns från ungdomsåren. Mycket är annorlunda idag och av svaren framgår att förändringarna kan uppfattas både som positiva och negativa.

Dopskedar i äkta silver. Foto: Susanne Ewert.

En del beskriver ritualer där de själva varit huvudperson eller stått för arrangemangen, som den kvinna som nyligen gift sig och ut-

förligt berättar om såväl förberedelserna som själva bröllopet, eller den mormor som nyligen ordnat dop för sina tvillingbarnbarn. Andra har deltagit i ritualer där någon annan stått i centrum. Ibland har det varit en närstående, ibland en mer avlägsen bekant. Till många svar finns bilagor av olika slag: bröllopsprogram, dopinbjudningar, begravningsannonser, fotografier, konfirmationsminnen, tackkort, egenhändigt komponerade sånger med mera.

Barndop och bröllop, liksom 50-årsfester, doktorspromoveringar, konfirmationer och andra rituella tillfällen, är vanligen glada tillställningar som man har ljusa minnen från. De tydligt ritualiserade delarna av festligheterna, till exempel dopceremonin i kyrkan eller vigselakten, kan i och för sig upplevas som allvarstygda och vissa moment ifrågasätts av den som berättar. En kvinna som närvarat vid två vigslar där brudparen tillhör en frikyrkorörelse upplevde till exempel delar av innehållet i vigselförrättarens tal som negativt eftersom hon själv inte delar deras tro.

Begravningsurnor. Foto: Susanne Ewert.

En man berättar om en borgerlig vigsel i en "väldigt prosaisk lokal vars enda stämningsskapande inslag var ett tätt stearinljus". Viss förvirring uppstod eftersom vigselförrättaren inte visste att brudgummen

inte förstod svenska. Han fick därför ”ganska improviserat försöka översätta till engelska, uppenbarligen med ledning av vad han sett av vigselceremonier i amerikanska filmer”. Med få undantag beskrivs dock dessa högtider och festligheter i positiva ordalag.

Annorlunda är det av naturliga skäl när det gäller skildringar av begravingar. Är det en närståendes begraving man beskriver lyser oftast sorgen igenom även om den ligger många år tillbaka i tiden. I samband med minnen och tankar om begravingar man deltagit i är det flera som reflekterar kring sin egen. En kvinna beskriver till exempel hur hon och hennes syster upplevde det som svårt med allt de måste ta ställning till i samband med faderns begraving eftersom han inte lämnat några som helst instruktioner. Själva har de båda lämnat tydliga sådana till sina anhöriga och hon skriver att: ”Jag uppfattar det inte som jobbigt eller konstigt att tala om hur jag vill bli begravd. Min man har sagt till mig vad han vill. Det känns som en lättnad att veta”.

Svaren på *Livets högtider* har kommit till stor användning för oss som arbetat med projektet *Ritualernas marknad*. Nu är de arkiverade i Folklivsarkivet och kommer att kunna användas av andra forskare. De 68 personer som skrivit ner sina tankar och minnen har bidragit till att det nu finns ett material för den som i framtiden vill veta hur olika livcykelritualer utformades och firades i Sverige åren kring millennieskiftet.

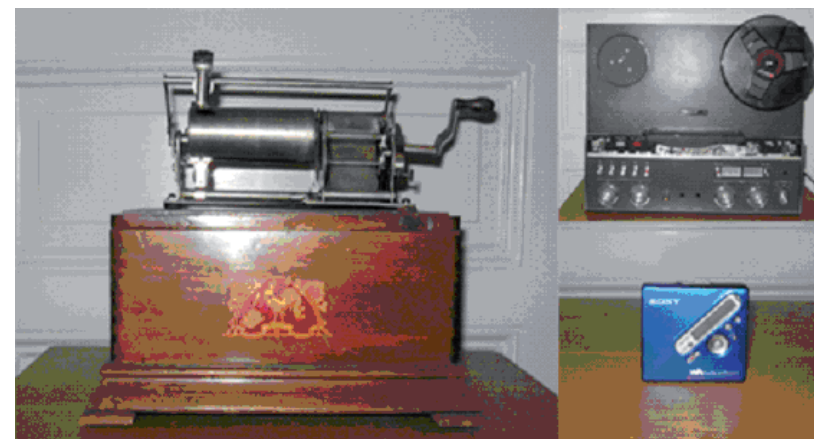
Digitalisering av folkmusiksamlingen på Folklivsarkivet

Patrik Sandgren

I förra numret av *Upptecknaren* (Nr 4 Juni 2006) berättade Christer Lundh om folkmusiksamlingen på Folklivsarkivet i Lund. Materialet innehåller bland annat för forskningen värdefulla fältinspelningar av musik och intervjuer. Inspekningsarna, som ligger på magnetband för rullbandsspelare, håller nu på att digitaliseras.

Ett magnetband har relativt lång livslängd, om det förvaras i rätt atmosfär och i övrigt behandlas varsamt, men slits naturligtvis vid kontinuerlig användning. Det förekommer i dag allt färre rullbandsspelare och de som fortfarande finns tillgängliga på institutioner och skolor är ofta otympliga av äldre modell. Idag används oftast en CD-spelare, eller i förlängningen en mp3-spelare, som standard vid musiklyssning. Lagringsmediet för ändamålet kan vara en CD-skiva, ett minneskort eller en hårddisk. Vinylskivan är sedan länge historia i de flesta sammanhang, och även kassettbandet har börjat försvinna från marknaden. Mot bakgrund av detta är naturligtvis magnetbandets fortsatta öde som användbart lagringsmedia problematiskt.

Vid inspelning av ljud och musik för dokumentation är det digital teknik som gäller numera, och på hundra år har utvecklingen gått från användandet av fonografer till kompakta digitala minidiskspelare. Kostnaderna för inspelningsteknik, som ger godkänd kvalitet på ljudet, är i dag relativt låga. På en del ställen släpar förvisso tekniken efter av olika anledningar. Detta kan bero på ekonomiska prioriteringar, men säkert lika ofta på någon okunskap eller osäkerhet kring den digitala utvecklingen – ny teknik blir idag snabbt omodern på både gott och ont. I samband med dokumentering används fortfarande analoga diktafoner och kassettbandsspelare här och var, men det är bara en tidsfråga innan denna teknik på de flesta ställen kommer att ersättas av digital teknik som minidiskspelare eller laptops med åtminstone medelgod kvalitet på ljudkort och extern alternativt intern mikrofon.

På hundra år har utvecklingen gått från fonograf till minidiskspelare. Foto: förf

Digitaliseringen av magnetbanden på Folkliivsarkivet går till så att materialet först överförs genom lämplig mjukvara från rullbandspelare till en dator för att vidare sparas och arkiveras till wave-filer på en extern hårddisk. En dylik hårddisk har naturligtvis även den en begränsad livslängd, och kan förlora i komparabilitet, men ljudfilerna kan enkelt överföras i god tid till en nyare hårddisk utan att informationen förändras. För säkerhets skull kan naturligtvis det digitaliserade materialet redan från början lagras på dubbla hårddiskar, som ”back up”, och en företeelse under utveckling är att olika instanser numera erbjuder serverplats för redan digitaliserat arkivmaterial. Wave-filer kan vid behov brännas på CD-skiva och/eller komprimeras till exempelvis mp3-filer. Mp3-filer har de fördelarna att de är små – de kan skickas med e-post och även användas som lyssningsexempel på Internet för forskare och studenter eller för att möta en intresserad allmänhet – en CD-skiva i sin tur kan ges en tilltalande och informativ layout och är lätt och smidig att ta med sig till en undervisningssituation eller utställning.

Vid kopiering av ljud finns några generella regler man bör tänka på, speciellt om originalmaterialet har ett forskningsvärde. Det är viktigt att informationen inte förändras nämnvärt vid överföringen till ett annat lagringsmedium, som att röster förvrängs eller att ett musikinstrument förändrar sin karaktär eller klang, och det får aldrig bli ett självändamål att omotiverat försöka försköna ett arkivmaterial. Vid överföringen från analogt- till digitalt media används ett ändamålsanpassat dataprogram, där ljudvågorna visualiseras grafiskt, med inbyggda möjligheter att justera ljudnivå och förbättra ljudkvalitet och dynamik. En eventuell reducering av det brus, som så gott som alltid finns på ett magnetband, skall göras med försiktighet. I annat fall kan oönskade effekter uppstå; ljudet blir ofta matt och förlorar diskant vid överdriven brusreducering, som en följd av att brus och övrigt ljud delvis delar samma frekvensområde. Att ta bort enstaka isolerade missljud mitt i ett musikaliskt- eller berättande flöde bör också göras med försiktighet, när detta förfarande gärna skapar små men klart hörbara pauser och avbrott. Detta kan dels skapa irritation hos en eventuell lyssnare, men också resultera i att värdefull information går förlorad. Det gäller att finna en balans, där det digitala resultatet blir av god kvalitet men samtidigt inte upplevs direkt avvikande i jämförelse med det analoga originalet, och en förutsättning är att den som arbetar

med digitaliseringen även aktivt lyssnar igenom originalinspelningarna för att få en helhetsbild av materialet.

Patrik Sandgren är Fil mag i musikvetenskap och arbetar för närvarande på Folkliivsarkivet med att digitalisera folkmusiksamlingen.

De osynligas berättelse – arkiven som källa

Anja Petersen

Regnet öste ner och smattrade frenetiskt mot fönstret. Det regnade så där mycket att man bara såg strida stömmar av vatten på fönstren och omgivningarnas färger som flöt samman i deras väg. Framför mig på forskarbordet låg åtskilliga volymer med journaler, skrivelser, cirkulärbrev och annat bevarat pappersarbete från hospitalet i Göteborg och från verksamheten där i slutet av 1800-talet. Utan myndighetspersoners, informanternas, upptecknares och meddelares nedtecknande av händelseförlopp, av namn, årtal och andra uppgifter hade det inte funnits något material att skapa en historia utifrån. Utan arkivarier och annan personal som ordnat, systematiserat och hjälpt mig i mitt sökande hade materialet varken bevarats eller kunnat hittas. Utan deras arbeten och utan alla de människor som utstått observering och registrering hade mitt arbete som forskare varit näst intill omöjligt.

Det var tack vare dem som jag nu satt där i forskarsalen för att arbeta med ett kapitel till min avhandling i etnologi. Den handlar om hur man använde fotografiet i slutet av 1800-talet och hur man porträtterade kvinnor i olika sammanhang. Jag har bland annat arbetat med visitkortsporträten, som var små visitkortsstora porträtt uppklistrade på kartong med ateljéns namn skrivit under och på baksidan. Dessa framställningar av människor har jag sedan jämfört med fotografiska porträtt tagna i olika sammanhang. Jag har till exempel undersökt de porträtt som polis och fångelse tog under samma period och fotografier som togs

på sinnessjukhus. Och det var nu här jag befann mig. Jag gick igenom journaler och andra skrivelser från hospitalet i Göteborg för att finna fotografiska porträtt och för att förstå varför de tagits och vad de var tänkta att användas till.

Det stora problemet med arkivforskning är emellertid att ingenting är ointressant. Som forskare behöver jag läsa mycket och se många dokument för att skapa mig en bild av tiden, av arbetet och i detta fallet av hospitalet. Det är likväl lätt att förlora sig alldeles i personliga brev som aldrig skickats, i oroliga uttalanden och i lidande ansikten.

Fotografier har en förmåga att skapa en direktkontakt med det förflutna. Åtminstone är det det många läser in i fotografier. Det är också ett spännande material att arbeta med eftersom de berättar mycket om vad man såg, hur man kunde eller ville se (Landsarkivet i Göteborg, GH FIB:14).

Arkiverade levnadsöden

Ett brev som nogsamt låg instuckat i en patients journal var en förfrågan till hospitalet om de inte kunde ta emot fru Anna Boström som länge varit sjuk, lidit av tvångsföreställningar och trodde sig dödsdömd. Hon var obenägen till arbete och kunde inte längre se efter sina barn. Brevet var underskrivet av Annas man, Hans Boström och alla fyra barnen. Där satt jag med detta sorgliga brev i handen och såg på barnens sneda bokstäver under ett meddelande som uttryckte saknad efter den person mamman en gång varit. En annan kvinna, Klara Larsson, som var intagen på sinnessjukhuset hade skrivit ett brev till sin syster. Allra käraste syster, började hon brevet. Klara var ledsen över att systemen inte svarat på förra brevet och undrade när de skulle komma och hämta henne från detta förskräckliga ställe där själar förtvinade. Om systemen inte svarade denna gången heller skulle hon förstå att de inte längre brydde sig om hur hon mädde eller hur det gick henne. Klara fick inget svar från systemen eftersom hospitalet aldrig skickade iväg brevet.

Arkivalier kan också vara svåra att läsa och ibland är de alldeles otydbara. Fuktfäckor, trasiga pappersark och överstrykingar är problem när man som forskare är ute efter en specifik uppgift. Kanske stod svaret man sökte just där pappret var sönder. För själva historien däremot, är skador och överstrykingar ytterligare berättelser. Det berättar om pappersexersisen, om våndor, om svårigheten att hitta rätt formuleringar, och om arkivbränder och översvämningar, liksom om arkivariens arbete förr och nu. Det talar också om maktförhållanden. För vilken version kom att bli den slutgiltiga: skötarens journalanteckningar eller överläkarens överstrykingar och rättelser? Arkivmaterial, hur det än ser ut, berättar alltid något. Det gäller bara att ställa rätt frågor till materialet. Vem har skapat det, varför, när, vem var i underläge respektive överläge är till exempel frågor man kan ställa.

Sådana här berättelser bär jag med mig i mitt forskningsarbete fast att det inte var dem jag egentligen var intresserad av. Alla svaren jag sökte fann jag däremot inte. Efter åtskilliga dagars läsning av läkares årsberättelser och korrespondans fick jag ge upp. Jag kunde inte hitta en endaste rad om varför dessa porträtt på sinnessjuka tagits från första början. Kapitelt blev spännande men saknade det som kunde förbyta ett "kanske" mot ett "så var det".

Väl tillbaka på Folklivsarkivet satt jag vid min dator och sökte

på Internet. På nätet finns många arkivregister och en del arkiv har dessutom lagt ut skannade arkivalier eller kopierat material. Nätet är egentligen mycket lättsökt och tack vare arkivens arbete med att lägga ut och tillgängliggöra material fann jag de där förlösande meningarna jag sökt efter så länge. Tack vare de meningarna kunde jag skriva om ett ”kanskekapitel” till att bli ett ”så var det-kapitel”. Det är en stor glädje när man funnit lösningen, när pusslet faller på plats och skapar mening.

Den frånvarande närvaron

Samtidigt saknar nätet närheten till materialet. Det kan inte förmedla känslan av att någon hållit i samma papper, skrivit orden eller tagit fotografierna. På nätet syns inte heller det som fattas, här finns inte trasiga blad, inga fuktfläckar, pilar eller överstrykningar. Nätet är fantastiskt för att finna svaret på en specifik fråga, men många av de oställda frågorna kan inte bli besvarade. En kombination av att arbeta med tillgängliggjort material via nätet och med arkivens faktiska arkivalier är därför ovärderligt för att kunna berätta också de oefterfrågade historierna.

Spännande historier skapas också av det som inte finns. Det som arkiven inte har kunnat arkivera och det myndigheter varit ointresserade av eller rädda för att registrera är också viktiga berättelser. Sådana berättelser tycks oftast formuleras efter ihärdigt arkivarbete och just ihärdighet tycks vara något som varje arkivforskare eller släktforskarens arbete förr eller senare måste vara behäftad med. Mitt arbete med Fångvårdsstyrelsens stora material i Riksarkivets forskarsal var ett sådant ihärdighetstest för mig. Forskarsalen påminde mig om gymnasietulsaulaskrivningar. Det var tyst sånär som på en och annan hostning och ljudet av skrapande stolsben. Alla bord vätte framåt och på väggen över forskarexpeditionen hängde en stor klocka. Fem stora volymer låg framför mig. Det var frigivningssedlar jag arbetade med och syftet var att finna brottsliga kvinnor vars fotografier sänts in till Fångvårdsstyrelsen i slutet av 1800-talet. Arbetet tog lång tid. Varje fånges fotografi fick mig att stanna upp och undra vem han var, vad han gjort, var han suttit av sitt straff och fundera över hur bilden av brottslingen vanligtvis formulerades i 1800-talets svenska fångelser. För de var män. Volym efter volym gick jag igenom och såg brottsliga män och åter brottsliga män. Fångelser var fulla av brottsliga kvinnor men fotografera dem, det gjorde man tydligen inte. Glädjen blev förstas stor när jag så hittade den första stackars straffade kvinnan på bild.

Av 10 000 fångfotografier bland Fångvårdsstyrelsens frigivningssedlar fanns bara 16 avporträtterade kvinnor. Vad som inte syns i arkiven är lika viktigt som vad som faktiskt finns (Riksarkivet, Ellea:16).

Jag hittade inte många fotografier på brottsliga kvinnor bland de över 10 000 arkiverade arken. Men också avsaknaden av något i arkivmaterialet berättar om vår historia. Bristen på fotografier på brottsliga kvinnor kan till exempel berätta om vad man ville se, vad man kunde se och vad som var centralt för Fångvårdsstyrelsen.

Vare sig jag funnit det jag kommit för att hitta eller ej har jag alltid något med mig tillbaka från mina arkivresor. Jag har hållit i det förflutna, jag har mött vårdare, vakter, läkare, liksom patienter och fångar. Jag har läst nådeansökningar och inskrivningsbrev. Jag har läst uttalanden och personliga redogörelser, liksom brev som aldrig skickats och jag har sett ansikten. Jag har mött trots, rädsor och människors lycka och olycka. På vägen har jag lärt mig vad arkiv kan innehålla och hur den

bild av historien de förmedlar styrts av vilka som skapat materialet, vilka direktiv och under vilka förutsättningar materialet blivit till, men också av arkiveringsprinciper och arkiveringssystem, liksom av slumpen.

* * *

Kanske är det bara en slump att arkiven ändå tycks vara bäst när regnet smattrar mot fönsterblecken. Det är i alla fall då jag uppskattar arkivarbete som mest. Även Folklivsarkivet där jag sitter och arbetar med mitt insamlade material är bäst i regn. Bokryggarna i biblioteket får en speciell lyster i det svaga ljuset och läsesalen får något mystiskt över sig. Det är där inne nutid möter dåtid. Det är där med utsikt över trädgårdens bastanta björk som arkivarier, studenter, etnologer eller släktforskare mött informanternas och meddelarnas berättelser.

Anja Petersen disputerar våren 2007 på en avhandling om fotografiska porträtt på kvinnor i 1800-talets Sverige.

Fiske i mörgelgravar och andra småvatten

Göran Sjögård

I den här artikeln skall jag berätta om fiske i skånska småvatten förr i tiden. Småvatten definieras efter sin storlek. De minsta är mellan 0-0,1 ha och de medelstora mellan 0,1-1 ha. Maximalt får ett vattendrag vara 50 ha för att betraktas som småvatten. De är vanligen naturliga vattensamlingar, till exempel dödsgropar som bildades vid isavsmältningen efter istiden men de har även skapats av människans aktiviteter som dammar, fiskdammar, lertäkter och torvtäkter.

I Sydsverige, främst Skåne och Halland men även Blekinge förekom redan under 1700-talet att åkermark mörglades. Denna jordförbättringsmetod var vanlig under 1800-talets senare hälft och pågick fram till omkring sekelskiftet 1900. Mörgel är jordarter med hög halt av kalciumkarbonat och innehåller också kalium och magnesium vilket ger

en allsidig gödslingsseffekt. Industrikalken började ersätta mörglingen på 1880-talet. När mörgeltäkten upphörde vattenfylldes gropen inom kort. Idén att använda mörgelgravarna för fiskodling uppkom samtidigt som mörglingen introducerades.

Prosten och ledamoten i Kungliga Vetenskapsakademien Gustav Fredrik Hjortberg i Vallda på Onsalahalvön använde mörgelgravarna till fiskodling på 1770-talet. Han var kanske även den förste i Halland som använde mörgel som jordförbättringsmedel. 1700-talets lanthushållare var intresserade av snillrika tekniska lösningar. Han lät sammanbinda mörgelgravarna med pumpstockar så att vattennivån kunde regleras. De tömdes regelbundet och användes som slättermark. Fisksorterna som odlades var karp, ruda, abborre, mört, gädda, löja, id, braxen och ål.

Utnyttjandet av mörgelgravarna för fiskodling var ett sätt att bespara sig arbetet att gräva särskilda fiskdammar. I Skåne har fiskodling medeltida anor och bedrevs vid klostren. Enstaka källor omtalar fiskodling på godsens under 1500-talet och 1600-talet. På skånska kartor och skattdokumenteringar från 1600-talets slut och 1700-talet nämns ofta dammodling av rudor och karp. I slutet av 1700-talet arbetade vetenskapsmän och lanthushållare på att få igång en ekonomiskt givande dammodling av fisk.

I några uppteckningar ur Folklivsarkivets samlingar berättas om fisket i dödshålor, torv- och mörgelgravar under 1880-talet. Från Östra Grevie och förbi Anderslöv syns ännu ett område som är uppfyllt av sådana gropar som blivit fyllda med vatten. De lär än idag vara ett tusental sammanlagt. Dessa har ett rikt djurliv och bland fisksorterna märks ål, gädda, sutare, braxen, abborre, pyn (mört), karussor (rudor) samt kräfta. Strandvegetationen växte till efterhand och försvårade fisket. Gäddorna är duktiga att gömma sig i vegetationen. Med en eka eller enkel flotte kunde man komma ut på fritt vatten. Så länge torv togs upp för att elda med i sättugnarna växte vattenhålerna men det upphörde enligt uppgift omkring sekelskiftet 1900. När dessa uppgifter skrevs ned på 1940-talet hade flertalet hålor vuxit igen eller fylts igen för att förbättra åkermarken.

Fisket i torv- och mörgelgravarna gav ett litet tillskott i kosthållet. Det berättas om den fattigaste befolkningen som vandrade mellan socknarna och fiskade i vattenhålorna, vanligen utan tillstånd. En del personer kompletterade försörjningen med att tigga. Det var enkelt att

ha med sig en fiskkrok och skära till ett metspö från strandbuskaget. Även ortsbor fiskade med krok i småvattnen med eller utan lov av markägaren. En del original ansågs i huvudsak leva på fisket. Fångsten avyttrades till ståndspersoner som till exempel prästfamiljens hushåll. En större gädda betingade ett bra pris och bjöds omgående ut till närmast tänkbara kund. För att hålla fisken fräsch under transporten lades den i mossa och blött gräs.

Vattengroparna hade inga genomgående vattendrag. Fisksorter som mört och rudor överlevde ofta vintern under istäcket. Andra fisksorter var känsligare och därför måste gravarna skötas som dammar om fisken inte skulle dö under vintern. Lufthål slogs upp i isen och hölls öppna med en stor långhalmskärve. Dessutom planterades ”Söfve böstor”, dvs. lavendel i strandkanten för att ordna luftväxling vid iskanten.

Vemmenhögskärs härad. Foto: Albert Nilsson (Eskeröd) 1931.

Anders Petter i Lilla Alstad skötte fisket i gravarna åt flera av traktens bönder. På våren planterade han ofta ut fisk för att återställa beståndet. Vintern 1883-84 var mycket bister och i en av gravarna samlades fisken i den vak vid stranden där hästarna fick vatten. Gårdsägaren fångade fisken med håv och tömde nästan gropen på fisk men Anders Petter såg till att den återplanterades. Som ersättning för detta fiskevårdsarbete förväntade han sig ensamrätt till fisket i alla groparna som låg på gårdens ägor.

Krokredskap var det vanligaste redskapet. Allra vanligast var metspö och det bästa spöet tillverkades av rönn. Kroken var vanligen hemmagjord av metall men kunde även skäras ut av underkäksbenet av får eller svin. Kroken hade man alltid med sig och mete besvärade inte markägaren. Andra krokredskap sattes ut för att vittjas efter en tid. Ståndkrok användes för att fånga gädda. Mask var det vanligaste betet men det berättas om ett fiskaroriginal som alltid hade med sig en groda som levande bete. De som fiskade mer regelbundet fångade rudor med nät som sedan förvarades levande i en balja i flera månader för att användas som betesfisk. Hade man en eka i mägergraven kunde man använda drag. Valet av redskap var beroende av gravens storlek. På vintern pilkades med hemmagjord glinder av tenn som dekorerades med färgad tråd.

Det mest givande fisket var att ”dra i graven”. Det bedrevs av Anders Petter och hans medhjälpare Måns ringare i Västra Alstad. De båda männen gick på varsin sida av stranden och drog ett ”O”, dvs. en not mellan sig. Den vane fiskaren visste att fisken oftast stod vid den sida där det var böljeslag. Med ett rep fästes notens ena ände i en stolpe och drogs i den andra änden runt vattendraget mot vindriktningen för att lura fisken in i noten. Man slog och kastade sten i vattnet för att fisken inte skulle slinka förbi vid sidan om noten. Till sist drogs redskapet en omgång åt motsatta hållet. Fångsten fördelades mellan de båda fiskarna i två lika stora högar och noten hängdes upp för att torka. Fisket avslutades med en brännvinssup samt kaffe och kakor hos bonden som beställt fisket.

Om det fanns en dräneringskanal straxt intill kunde man tömma mäger- eller torvgraven på vatten. När det var som minst vatten under sommaren kunde man med hjälp av breda skovlar kasta vattnet ut i kanalen. De stora fiskarna som följde med upp togs om hand men småfisken kastades tillbaka. De överlevde när graven efter hand naturligt åter fyll-

des med vatten. I första hand var det inte för att fiska som man tömde gravarna utan för att rensa dem på gyttja och vattenväxter som hindrade boskapen att dricka. Genom att öka djupet och vattenmängden kunde hästarna ges möjlighet att bada.

Det fanns också de som fångade gäddor genom att skjuta i vattenet med gevär eller hagelgevär. När fisken flöt med buken upp kunde den plockas upp med händerna.

Bönderna önskade sötvattensfisk till det särskilda gillet i samband med vårsådden. Då fick bara sådant serveras som kunde hämtas eller produceras på den egna marken. Gäddan serverades med senapssås, potatis och hårdkokta ägg. Efterrätten var ”söddergröt” som kokades av korngryn i sötmjök.

I samband med jordbrukets effektivisering fylldes många småvatten och mörkelgropar igen. Skånska vattendrag och våtmarker har under det senaste århundradet genomgått omfattande förändringar. De har rättats, dikats och fyllts igen för att förbättra marken för skogsbruket och jordbruket. De många småvatten som fanns förr minskade i både antal och yta men ökar återigen. Det beror på det nutida miljöarbetet som bedrivits sedan mitten av 1980-talet och som är inriktat på att förbättra och skydda våtmarkerna. Fiskodling förekommer fortfarande på ett och annat ställe. Framförallt odlas kräftor och regnbågsforell.

Källor och litteratur

Fribing, Berndt: De tusen sjöarnas land. Ur: *Vårt Trelleborg*. Tidskrift för alla som bor i kommunen. Nr 1, 2003. Sid 22-26.

Hallands mörkelgravar - en natur och kulturrekurs av Siegfried Fleischer, Gregor Holmgren, Krister Larsson, Lennart Lundborg och Lars Stibe. Länsstyrelsen i Hallands län, Meddelande 1984:1

Nilsson, Eskeröd, Albert: Fiskodling i Skåne i äldre tid. Ur: *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1939. Sid 86-99.

Skånska småvatten nu och då. En förändringsinventering med hjälp av flygbilder från 1940-, 1980- och 200-talet. Jonny Andersson, Peter von Barth, Jenny Månsson och Anna Broström. Länsstyrelsen i Skåne län.

Luf M 4162, Väsby. Upptecknat 1934.

Luf M 8591 Fru Alstad. Upptecknat 1941.

Luf M 10534:70-75. Fru Alstad. Upptecknat 1943.

Luf M 10961, Skurup. Upptecknat 1949.